

УДК 94(477.65+477.72/74):37(=411.16)«1850/1900»

Ірина Гербесва

РОЗВИТОК ОСВІТИ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ОДЕСИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

Мета даної роботи полягає в дослідженні релігійної та світської: початкової, середньої та вищої освіти серед євреїв Одеси в другій половині ХІХ ст. Отримання світської освіти було обумовлено економічними чинниками та прагненням єврейського населення до інтеграції в культуру оточуючого середовища.

Проаналізовано умови, в яких здійснювалось затвердження і розвиток єврейських традиційних шкіл та училищ. Незважаючи на правові обмеження в останній чверті ХІХ ст., розквіт традиційних єврейських інститутів освіти був пов'язаний, насамперед, з економічним прискоренням розвитку міста та його общини. Це, в свою чергу, сприяло фінансовому забезпеченню цих шкіл та училищ, та зростанню попиту на кваліфікованих працівників. Найбільш популярними були медична, комерційна та юридична галузі освіти серед єврейського населення.

Розглянуто особливості та фактори, що впливали на систему освіти єврейського населення. Зазначено, що з кінця ХІХ ст. євреям почали чинити опір при отриманні освіти. Після погромів 80-х рр. була встановлена норма для вступу єврейського населення у вищі навчальні заклади. Така ж політика проводилась і в звичайних єврейських училищах. Зокрема, за розпорядженням міністра фінансів, відсоток євреїв одеських комерційних училищ визначався у залежності від діяльності купців-євреїв і фінансуванні цих закладів. Та незважаючи на культурну дискримінацію, відбувався значний прогрес освітньої системи, що обумовило розвиток єврейської освіченості та культури, сприяло росту відчуття національної гідності, бажання служити власному народові, його відродженню.

Ключові слова: євреї, освіта, хедер, талмуд-тора, «Гаскала».

Проблема розвитку єврейської громади в Одесі завжди привертала увагу дослідників. Про це свідчить значний науковий доробок, де, в основному, висвітлено загальний спектр культурної еволюції євреїв. Швидкий розвиток економіки міста сприяв змінам у культурній сфері, насамперед у модернізації традиційної єврейської освіти. Науковці розглядали дану тематику в рамках висвітлення загального розвитку освіти південного регіону. Тож вважаємо питання освіти євреїв Одеси досліджено недостатньою мірою, що й спонукає науковий інтерес до даної проблематики.

Серед робіт історико-регіонального напрямку виділимо публікації сучасних дослідників В.О. Яшина¹⁰⁴ та Н.М. Діанової¹⁰⁵. Значний науковий інтерес становить праця М.М. Шитюка та В.В. Щукіна¹⁰⁶. У ній містяться фрагментарні матеріали, що були використані в даному дослідженні. Серед праць, присвячених проблемі розвитку

¹⁰⁴ Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської освіти на Херсонщині та Катеринославщині (другій половині ХІХ ст.) [електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Grani_2014_4_31.pdf

¹⁰⁵ Діанова Н.М. Формування єврейської етнічної общини в Одесі та її розвиток у дореформений період // Записки історичного факультету / ОДУ ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – Вип. 8. – С. 118-123; Dianova Natalia. Nineteenth Century Jewish Odessa // The Odessa Connection. – Diplomatic Academy of Vienna. Favorita Papers / Edited by: Melanie Sully, 2008. – P. 61-67.

¹⁰⁶ Шитюк М. М., Щукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії в ХІХ – на початку ХХ століть. – Миколаїв, 2008. – 220 с.

єврейської освіти, виділимо фундаментальні монографії М. Поліщука¹⁰⁷ та С. Ципперштейна¹⁰⁸. Автори акцентували увагу на модернізації общин, що стала домінуючою тенденцією культурного розвитку єврейського населення.

У XIX ст. більшість євреїв вірили, що культурна еволюція та національне самоусвідомлення призведуть до їх повної емансипації серед іншого населення. Тому в даний період часу починають посилюватися культурні тенденції серед євреїв міського регіону. Не дивлячись на антиєврейські закони, що діяли в імперії, певній частині євреїв все ж вдалося отримати освіту і навіть стати провідними спеціалістами у своїх галузях.

Традиційна система єврейської освіти, головним завданням якої була передача релігійної традиції наступним поколінням, представлена хедерами, талмуд-торами та єшивами. Такі школи існували при кожній синагозі чи молитовному будинку. Викладали в них єврейські вчителі – меламеди, кожен з яких спеціалізувався на певних книгах Талмуду. Вони були зобов'язані в певний період часу складати іспити з релігійних та загальних предметів, що давало право викладати у хедерах. Меламедам, що не мали відповідного свідоцтва, заборонялося навчати єврейських дітей¹⁰⁹. Учні, завершивши навчання в одному з хедерів, потім переходили до наступного і послідовно проходили через декілька хедерів. Загальний курс навчання міг тривати до 10 років.

На противагу традиційним установам єврейської освіти в 30-40-х рр. XIX ст. уряд розпочав створення державних єврейських училищ. Але, як зазначає В. Шукін, такі заклади не мали популярності і євреї відмовлялися віддавати туди своїх дітей. На думку дослідника це обумовлено тим, що навчання в державній школі не давало ніяких переваг, а євреї-випускники цих шкіл не отримували рівних прав із християнами¹¹⁰.

Варто відзначити, що одна з таких шкіл, відкрита ще в 1826 р., досить успішно проіснувала до середини XIX ст. Нею керував Бецалель Штерн, відомий своїми просвітницькими поглядами та організаторськими здібностями¹¹¹. Школа утримувалася за рахунок громади, а в 1837 р. її навіть відвідав Микола I¹¹².

Особливу увагу потрібно звернути на ліберальні умови, які склалися на півдні України по відношенню до єврейського населення ще з початку XIX ст. Розвитку єврейських общин, особливо в Одесі, значною мірою сприяли реформаторські погляди членів «Гаскалі»

¹⁰⁷ Полищук М. Евреи Одессы и Новороссии. Социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии 1881-1904. – М., 2002. – 446 с.

¹⁰⁸ Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры, 1794-1881. – М.-Иерусалим, 1995. – 207 с.

¹⁰⁹ Евреи Одессы и Юга Украины: История в документах / Авт. сост. А.Г. Белоусова, Т.Е. Волкова. Кн.1. – Одесса, 2002 – С. 81.

¹¹⁰ Шитюк М.М., Шукін В.В. Єврейське населення Херсонської губернії. – С. 132.

¹¹¹ Ципперштейн С. Евреи Одессы. – С. 82.

¹¹² Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської освіти. – С. 158.

(«Просвіти»), які зайняли в ній керівні позиції. Основні ідеї «Гаскалі», які полягали у необхідності відмови від деяких застарілих поглядів та інтеграції в культуру оточуючого середовища, були близькими певній частині одеських євреїв. Для досягнення успіхів у міжнародній торгівлі необхідна була освіта, яка передбачала знання іноземних мов, перш за все французької та італійської, математики, географії, бухгалтерської справи тощо. Тож у 1852 р. в Одесі працювали вже чотири єврейські школи, 11 приватних пансіонів, 59 училищ¹¹³.

Починаючи з 50-х рр. почала зростати кількість єврейських учнів у середніх навчальних закладах. Дані про чисельність учнів Херсонської дирекції представлені у таблиці (нижче).

Кількість навчальних закладів, чиновників, вчителів та учнів, підпорядкованих Одеському навчальному округу станом на 1855 р.

Навчальні заклади	Кількість			
	навчальних закладів	чиновників	вчителів	учнів
Гімназії з пансіоном	1	7	13	214
Повітові училища	6	11	33	355
Парафіяльні училища	10	4	10	533
Державні єврейські училища				
1 розряд	2	2	5	76
2 розряд	1	2	8	26
Приватні навчальні заклади				
чоловічі	1	-	2	17
жіночі	5	-	13	39
<i>Таблицю складено на основі даних: ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 173. – Спр. 15. – Арк. 11.</i>				

Зростанню чисельності єврейських учнів певною мірою сприяв й статут гімназій та прогімназій, затверджений у 1864 р., що не передбачав жодних обмежень віросповідання. Так, в Одеському навчальному окрузі в 1873 р. у гімназіях навчалась 508 євреїв (28,5% від усіх учнів), у 1881 р. – 1 041 (36,5%), у прогімназіях, відповідно: 227 (45,8%) і 484 (47,6%).

Значну роль у розвитку єврейської освіти відіграло створене у 1863 р. Товариство поширення освіти між євреями у Росії, відділення якого відкрилося в Одесі в першій половині XIX ст. У 1860 р. тут почав видаватися перший в Російській імперії єврейський російськомовний журнал «Рассвет» (1860-1861). На зміну йому прийшов щотижневик «Сион» (1861-1866), а згодом – щоденна газета «День» (1869-1871). Протягом 1870-1871 рр. в Одесі виходила газета на івриті «הַמַּלְאָכָה» («Га-меліц») із додатком на їдиш «מַעוּאָסֶטֶר צײַטִּיג» («Кол мевассер») (1864-1871)¹¹⁴.

Указом 1879 р. існування традиційних єврейських шкіл було узаконено, але від 1893 р. закріплювався виключно релігійний статус

¹¹³ Діанова Н.М. Формування єврейської етнічної общини. – С. 121.

¹¹⁴ Нариси з історії та культури євреїв України / Ред. Л.Фінберг і В.Любченко – Вид. 2. – К., 2005. – С. 79.

шкіл. Тобто в них заборонялося вивчення загальноосвітніх предметів. За даними звітів про використання коштів коробочного збору, пряме фінансування шкіл не передбачалося. Тож батьки самостійно сплачували меламедам за навчання дітей, хоча частину їх утримання також платила єврейська громада¹¹⁵.

У другій половині XIX ст. у більшості міст, у тому числі й в Одесі, розпочалося створення модернізованих талмуд-тор, де здійснювалася загальноосвітня і професійна (ремісничка) підготовка єврейської молоді. Усі дисципліни в тамуд-торі викладалися російською мовою.

У 1867 р. в «Одесському вестнику» було опубліковано статтю під назвою «Одесская Талмуд-Тора», де зазначалося, що одеська школа є взірцем наслідування для всіх державних шкіл. Вона відзначалася рівнем викладання й матеріальною базою¹¹⁶.

Єдиним на українському півдні вищим єврейським навчальним закладом була одеська єшива, заснована у 1866 р. У ній навчалися, здебільшого, діти бідних сімей. В одеській єшиві, на відміну від інших, викладалися дисципліни загальноосвітнього циклу та застосовувалась урочна, аналогічна світській шкільній, система організації навчання. Спочатку на чолі єшиви стояли традиціоналісти, але згодом їх змінив доктор С. Швабахер. Він мав на меті перетворення єшиви у рабинську семінарію, що й було здійснено в 1907 р. Тоді ж одеська єшива отримала статус вищого релігійного навчального закладу, а також нову назву «Вища школа юдаїзму»¹¹⁷.

Прагнення єврейського населення до емансипації та високих стандартів життя сприяло збільшенню кількості студентів у вищих навчальних закладах, де вони складали на початку 90-х рр. 37,67%. Вища освіта давала певні привілеї. Спеціальна державна «Комісія по устрою быта евреев» у 1861 р. прийняла рішення, що євреї, які мають науковий ступінь доктора, магістра чи кандидата мають право працювати поза межею осілости. А в 1877 р. члени Комісії визнали право євреїв, що закінчили курс у вищому навчальному закладі, вступати на державну службу та вільно проживати у будь-якій місцевості.

У Новоросійському університеті Одеси у 1865 р. навчалось 20 єврейських студентів (6,1%), у 1881 р. – 54 (16,5%), а в 1886 р. євреї складали 30% серед студентів-медиків і 41% серед студентів юридичного факультету¹¹⁸.

У 1880 р. навіть було затверджено стипендії імені Олександра II, які надавались євреям. Одна з них виплачувалась у Новоросійському університеті й становила 300 крб. Інші – по 180 крб., затверджено при Рішельєвській гімназії, реальному, комерційному училищах, при

¹¹⁵ Шитюк М.М., Шукін В. В. Єврейське населення Херсонської губернії. – С. 130.

¹¹⁶ Ципперштейн С. Евреи Одессы. – С. 89.

¹¹⁷ Яшин В.О. Модернізація традиційної єврейської. – С. 161.

¹¹⁸ Dianova Natalia. Nineteenth Century Jewish. – P. 64.

сирітському відділенні талмуд-тори і ремісничому училищі товариства «Труд»¹¹⁹.

Отже, протягом другої половини XIX ст. відбувався бурхливий розвиток освітньої системи, на користь чого свідчить наявність значної кількості виховних та навчальних закладів. Прагнення єврейського населення до емансипації та високих стандартів життя сприяло збільшенню кількості студентів у вищих навчальних закладах. Адже освіта завжди зберігала високий престиж у єврейському середовищі, що, з одного боку, було відображенням багатовікової традиції, а з іншого – ставало нагальною необхідністю, пов'язаною з прагненням до покращення життєвих умов та соціального статусу.

Iryna Gerbeeva

The development of education of the Jewish population of Odesa in the second half of the XIX-th century

The aim of this work is to study the religious and secular: primary, secondary and higher education among the Jews of Odesa in the second half of the 19th century. Obtaining of secular education was caused economic factors and the desire of the Jewish population to integrate into the culture of the environment.

Conditions of foundation and development of Jewish traditional schools and colleges have been analyzed. Despite legal restrictions in the last quarter of the 19th century, heyday of traditional Jewish educational establishments was caused, first of all, by the acceleration economic development of the city and communities. This, in turn, promoted financial security of these schools and colleges, and generated demand for skilled workers. Among the Jewish population medical, commercial and legal fields of education were the most popular.

Peculiarities and factors which influenced an education system of the Jewish population have been considered. It is noted that since the end of the XIX century the Jews had problems in education obtaining. After riots of the 80th the requirements for an entrance of the Jewish population to higher educational institutions were set. Also the same policy was pursued in ordinary Jewish colleges. In particular, according to the instruction of the Minister of Finance, the percentage of Jews in Odessa commercial schools was defined depending on activities of Jewish merchants and financing of these establishments. However despite cultural discrimination, there was the significant progress of educational system that promoted development of Jewish education and culture, growth of feeling of national dignity, desire to serve the people, its revival.

Key words: *the Jewish people, education, heder, Talmud-Torah, «Haskalah».*

Ирина Гербева

Развитие образования еврейского населения Одессы во второй половине XIX в.

Цель данной работы заключается в исследовании религиозного и светского: начального, среднего и высшего образования среди евреев Одессы во второй половине XIX в. Получение светского образования было обусловлено экономическими факторами и стремлением еврейского населения к интеграции в культуру окружающей среды.

Проанализированы условия, в которых осуществлялось утверждение и развитие еврейских традиционных школ и училищ. Несмотря на правовые ограничения в последней четверти XIX в., расцвет традиционных еврейских

¹¹⁹ ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1170. – Арк. 17, 17 зв.

інститутів освіти був обумовлений, перш за все, прискореним економічним розвитком міста та громади. Це, в свою чергу, сприяло фінансовому забезпеченню цих шкіл та шкіл, і породило попит на кваліфікованих працівників. Серед єврейського населення найбільш популярними були медична, комерційна та юридична сфери освіти.

Розглянуті особливості та фактори, які впливали на систему освіти єврейського населення. Зазначено, що з кінця XIX ст. у євреїв почалися проблеми з отриманням освіти. Після погромів 80-х рр. була встановлена норма для вступу єврейського населення в вищі навчальні заклади. Така ж політика проводилася і в звичайних єврейських школах. Зокрема, за наказом міністра фінансів, частка євреїв одеських комерційних шкіл визначалася залежно від діяльності купців-євреїв та фінансування цих закладів. Незважаючи на культурну дискримінацію, відбувався значущий прогрес освітньої системи, що сприяло розвитку єврейської освіти та культури, зростанню національного гідності, бажання служити своєму народу, його відродженню.

Ключові слова: євреї, освіта, хедер, талмуд-тора, «Хаскала».

Рецензент: Н.М.Діанова, д.і.н., професор (Одеський національний університет імені І.І.Мечникова)

УДК 94(477.74):352«1918»

Тарас Вінцовський

ОДЕСЬКА МІСЬКА ДУМА В УМОВАХ АВСТРО-НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ БЕРЕЗНЯ – КВІТНЯ 1918 РОКУ

Дане дослідження, виконане на основі аналізу стенографічних звітів засідань міської думи Одеси, присвячене вивченню діяльності муніципалітету міста в умовах австро-німецької окупації. Розглядаються питання підготовки думи до вступу німецьких і австро-угорських військ в Одесу, хід і наслідки переговорів щодо правил взаємодії між самоврядуванням та штабом союзницьких армій, практична реалізація домовленостей.

Ключові слова: міська дума Одеси, Брестський мир, німецькі та австро-угорські війська, Головний крайовий комісаріат уряду УНР, ревізії.

Відразу після проголошення УНР у південних губерніях України розпочався процес поступового визнання новоствореної республіки з боку органів місцевого самоврядування. В одних випадках міські думи, наприклад Катеринослав, ще до 7 листопада відмовились від тактики конфронтації з Києвом і оголошували про підтримку дій центральної української влади. В інших містах гласним доводилося триваліший час проходити ментальну еволюцію, здебільшого під тиском обставин, здійснюючи при цьому латентний пошук компромісу між власним переконанням і політичними реаліями. Зазначено значною мірою стосується Одеської міської думи, яка протягом зими 1917 – 1918 рр. у перемовинах з урядом виборювала для причорноморського міста окремий статус. Прийняття Центральною Радою IV-го Універсалу і укладення Брестського миру